

Т. В. Чухліб
(Київ)

**ДЖЕРЕЛА ДО ПОЛІТИЧНОЇ ІСТОРІЇ
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ
ОСТАННЬОЇ ЧВЕРТІ XVII СТ.
В АРХІВОСХОВИЩАХ ПОЛЬЩІ**

Незважаючи на накопичення українською історіографією певної кількості досліджень, які торкаються окремих аспектів політичного становища Правобережної України в останній чверті XVII ст., на сьогодні не існує жодної спеціальної праці присвяченої вивченню зовнішньополітичних наслідків розпаду України-Гетьманщини на дві частини, визначенню основних напрямів трансформації її державно-політичних структур у зв'язку з геополітичними інтересами чужоземних країн та з'ясуванню

місця і ролі правобережного козацького устрою у системі міжнародних відносин тогочасної Європи.

За відсутності теоретичних розробок, що стосуються цієї проблематики, автором даної розвідки вжито спробу розглянути даний комплекс питань у дисертаційній праці «Правобережна Україна у сфері геополітичних інтересів країн Східної та Південно-Східної Європи (60-і рр. XVII—початок XVIII ст.)». При цьому вдалося виявити значну кількість рукописних матеріалів, які знаходяться в архівах і відділах рукописів бібліотек України, Польщі та Росії. Особливо великий інтерес для теми нашого дослідження становили фонди польських архівосховищ, де накопичений значний матеріал, який розкриває окремі аспекти політичної історії Правобережної України. Головна частина знайдених документів зберігається в Архіві Головному Актів Давніх (АГАД, Варшава) у таких колекціях — «Архіві Публічному Потоцьких» (АПП), «Архіві Замойських» (АЗ), «Архіві дому Радзивіллів» (АР), Архіві Коронному Варшавському (АКВ).

Насамперед треба вказати на величезний фонд АЗ. Найцінніші джерела, що стосуються нашої теми, зберігаються у збірниках № 3028 («Листи монархів чужих. Молдавія і Мультяни. 1576—1687»), № 3031 («Війни і уклади переважно з Росією. 1577—1792»), № 3036 («Козаки, Волохи, Татари. 1598—1791»), № 3037 («Стосунки з Турцією. 1542—1787.»), № 3053 («Рескрипти Михайла I, Елеонори, Яна III. 1669—1695.»), № 3066 («Відомості політичні. 1594—1756.»), № 3112 («Військо польське XVI—XIX вв. т. I 1577—1699.»). Вже назви цих збірок дають зрозуміти характер зосереджених в них документів. Тут знаходяться тексти міждержавних договорів, документи про підготовку і хід переговорів та обмін дипломатичними представництвами між країнами Східної і Південно-Східної Європи, інструкції послам і таємничі листи до них своїх монархів, окремі акти міжнародної дипломатичної переписки тощо. Зокрема, треба звернути увагу на текст однієї з багаточисельних копій Бучацького трактату 1672 р., а також щоденник, який вівся польськими послами під час підготовки, заключення і ратифікації Журавницького договору у 1676—1678 рр. Досить інформативними є тексти інструкцій та листи Яна III Собеського до послів у Туреччину Я. Гініського та С. Процького за 1677—1681 рр., а також кореспонденція польських дипломатів із Стамбулу. Наступна група джерел

стосується проблеми еволюції козацького устрою, що була тісно пов'язана з польсько-українськими взаємовідносинами. Відрізняються універсали польських королів до правобережних козаків; інструкції, що видавались королівською канцелярією посланцям на Правобережжя; послання у Варшаву від «козацького» комісара С. Дружкевича. У цьому фонді знаходимо матеріали службово-приватного змісту, а саме, листи до Яна III від гетьмана А. Могили і полковника С. Палія, переписку між козацькою старшиною та С. Дружкевичем. Питання, які стосувались виконання козаками суто військових функцій, висвітлюються за допомогою таких документів фонду АЗ, як тексти компутів (реєстрів) козацьких полків, окремими записами військових планів польського командування.

Цілий ряд цікавих рукописів міститься у фонді АПП, де у збірках № 47 («Зібрання листів політичних до історії панування Яна III слугуючих». — Т. 1, 2, 3), № 55 («Зібрання листів політичних за панування Августа II». — Т. 2, 1690—1736), № 133 («Лауда і інструкції від 1664 і 1681 рр. до 1708 р.»), № 162 («Збірка листів і новин кореспондентів підканцлера С. Шуки». — Т. 1, 1675—1696 рр.), знаходиться дипломатична переписка польських монархів з урядами інших країн, службове і публічно-приватне листування королів з власними посольствами та окремими урядовцями, інструкції депутатам від воєводських сеймиків на вальний сейм, листи від козацької старшини до Варшави і інші важливі документи та матеріали. Особливу увагу привертають сім оригінальних листів від правобережного гетьмана А. Могили до короля за 1684—1686 рр., крім того, тут віднайдено три листи С. Палія до Яна III (1687—1689 рр.) і один до Августа II (1699 р.), а також послання до польського монарха від наказного гетьмана Є. Гоголя (1675 р.), козацького полковника Д. Федоровича (1687 р.). Наукову значимість становить і документ під назвою «Пункти від Самойловича гетьмана» (1686 р.), де викладені основні принципи «правобережної» політики гетьманського уряду.

Фонд АР зберігає десятки тисяч справ, чимало з яких стосуються історії України. Особливо значну цінність мають його другий та третій відділи. Зупинимось лише на деяких документах, які висвітлюють окремі проблеми нашого дослідження. У другому відділі фонду привертають увагу копія тексту «Вічного миру» 1686 р., універсал короля до невідомого полков-

ника за 1689 р., оригінал листа «українського князя» Ю. Хмельницького до Яна III (1678 р.), листи до короля від А. Могили (1688 р.) та С. Палія (1690 р.). Приватно-публічні листи Яна III Собеського до литовського князя Михайла II Радзивілла, що зберігаються у третьому відділі (теки 15, 16, 17), висвітлюють не лише геополітичні наміри польської влади щодо правобережних земель в останній чверті XVII ст., але і подають безліч свідчень різного характеру про міжнародні стосунки у Східній Європі та за її межами. Чимало цінних матеріалів, які торкаються дипломатичних проблем досліджуваного регіону, концентруються у фонді АКВ, серед таких збірок, як «Відділ Турецький» (картон 77), «Відділ Татарський» (к. 60) та «Відділ Російський» (к. 54).

Більш компактний комплекс джерел стосовно «української справи» становлять матеріали ВР Музею Національного ім. Чарторийських у Кракові. У-фондах 419 («Копіаріуші мов, листів і інших актів до історії Польської. 1674—1684»), 422 («Листи і інструкції, вислані з канцелярії Коронної. 1687—1688»), 425 («Збірка листів політичних і мов. 1655—1692.»), 493 («Акти турецькі за Августа II з колекції Шемберка. Т. I. 1698—1712.»), 515 («Справи військові з років 1698—1724»), 524 («Трактати і ухвали сенату з часів Яна III і Августа II. 1682—1702.»), 616 («Акти і листи, дотичні справ польсько-турецьких. 1542—1733»), 844/IV («Листи і акти з часів Я. Казимира, М. Корибута, Яна III, Августа II, дотичні Козаччини»), 867 («Сенатські консиліуми. 1676—1773»), 1168 («Копії різних актів і листів до історії Польщі за роки 1696—1696 із канцелярії коронної»), 1949/IV (Щоденник видатків військових в. к. г. С. Яблоновського з років 1693—1696.), 2699 («Акти гетьманські військові. Суди військові. Ординанси різні війська коронного. 1692—1695»), 2715 («Листи королів, гетьманів і інших з років 1589—1706») присутні всі види документів, які відносяться до різних груп рукописних джерел. Велика кількість копій різноманітних матеріалів з багатьох рукописних справ зберігається у колекції під назвою «Теки Нарушевича» (ТН). Головним чином вони містять «кореспонденції» і «новини» з різних міст України, Польщі, Туреччини, серед яких — Біла Церква, Кальник, Шаргород, Кам'янець, Львів, Жванець, Язловець, Варшава, Краків, Стамбул, Андринополь. Поміж сотень справ можна вказати на копії листів службового та приватного характеру. За науковою зачімистію

виділяються листи Ю.Хмельницького до білоцерківського коменданта (1679 р.), київського полковника К.Солонини до правобережного генерального судді Мирона (1679 р.), гетьмана С.Куницького до Яна III Собеського (1683—1684 р.), І.Мазепи до воєводи Белзького А.Синявського.

Певна кількість матеріалу знаходиться у великому рукописному зібранні Бібліотеки Національного інституту ім. Осолінських у Вроцлаві. Серед її фондів треба відзначити ті, які стосуються досліджуваних проблем: фф.248 («Листи, що стосуються Яна III короля польського та інші»), 250 («Книга ординансів, універсалів, декретів і інших розпоряджень, виданих в 1686 р. в.к.г. і Руським воєводою С.Яблоновським»), 407 («Листи оригінальні Яна III до воєводи Віленського і інші»), 452 («Листи, писані з Львову до короля Яна III»), 2288/IV («Листи і документи з років 1674—1693») та інші. Поміж оригінальних документів слід звернути увагу на чотири листи короля до С.Куницького за 1683—1684 рр., письмові накази (ординанси) коронного гетьмана С.Яблоновського до А.Могили, полковників Гришка, М.Булиги, П.Апостола, Семена, Макухи, Булук-Баші, С.Палія, Барабаша. До іншої групи джерел належить текст козацького компуту за 1694—1695 рр. Політику урядових кіл Польщі щодо «проблеми Палія» розкриває інструкція королівському посланцю до Фастова К.Ласку (1692 р.). Принагідно зауважимо, що сімнадцять рукописних документів за 1689—1690 рр., які знаходяться у ф.876, свого часу було опубліковано М.Андрусяком.

Велике значення має також зібрання Бібліотеки Польської Академії Наук у Кракові. Зокрема фонди 269 («Акти козацькі з років 1596—1723, головним чином рескрипти гетьманів і урядників Запорозьких»), 363 («Листи королів Сігізмунда III... Августа II»), 645 («Книга зібрань різних експедицій військових, мови сеймові, також послання цезарів римських...»), 967 («Хроніка за 1598—1699 рр.»), 1081 («Реляції, дотичні війська Й.К.М. і Речі Посполитої. 1685—1688»), 1855 («Копії матеріалів історичних. 1671—1702»).

Наявні джерела до політичної історії Правобережної України останньої чверті XVII ст. відкривають перспективу для подальших досліджень складних проблем національної минущини.